

PRIMA TRADUCERE, ÎN ROMÂNEȘTE, A DRAMEI „MACBETH“

Daniela Maria MARȚOLE

Abstract

This paper focuses upon Ștefan Băjescu's first Romanian translation of Shakespeare's Macbeth, in 1850. It is a merely descriptive attempt at the identification of some linguistic elements at the phonetic, morphological and lexical level and their analysis against the normative background of the time, from the evolutionary perspective on the standard Romanian language.

Keywords: *Macbeth, translation, Cyrillic alphabet, neologism, French and Italian borrowings.*

Rezumat

Această lucrare se concentrează asupra primei versiuni românești a tragediei „Macbeth” de William Shakespeare, efectuată de Ștefan Băjescu în 1850. Demersul nostru, în mare parte descriptiv, are în vedere identificarea, în textul traducerii, a unor fapte lingvistice la nivel fonetic, morfologic și lexical, și analiza lor pe fundalul lucrărilor normative ale vremii, din perspectiva evoluției limbii române literare.

Cuvinte-cheie: *Macbeth, traducere, alfabet chirilic, neologism, împrumuturi din franceză și italiană.*

Prima traducere, în limba română, a dramei „Macbeth” datează din 1850 și a fost efectuată de Ștefan Băjescu. Singurele informații despre autor apar în „Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900”: „[traducătorul] Pentru tragedia shakespeareiană „Macbeth” (1850) s-a servit de o traducere franceză a lui J-Fr. Ducis. În 1896, scotea la Craiova publicația bilunară „Discreționalul” (...). Se poate ca traducătorul să fie aceeași persoană cu Ștefan Băjescu, președintele Curții de Apel din Craiova, doctor în drept la Paris, care a trăit 120 de ani, între 1807–1927”¹. Aceste rânduri sunt singura sursă de informații legată de acest traducător.

Varianta franceză care a servit ca intermediar al traducerii lui Băjescu a fost subiect de controversă. Afirmatia citată de Dan Grigorescu, „după Meyer și nu după Letourneur”², dovedește, pe de o parte, interesul pentru identificarea textelor intermediare, iar, pe de altă parte, gradul de incertitudine care încă planează asupra surselor folosite de traducători. Informația din „Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900” privind textul francez, citată mai sus este însă falsă. Textul lui Ducis este o adaptare a piesei lui Shakespeare pentru scena franceză și prezintă devieri semnificative față de original³ (de exemplu, numele lui Lady Macbeth este *Fredegonde*, cuplul Macbeth are doi copii, scenele cu vrăjitoare au fost scoase complet din text etc.). Tipărită la tipografia lui Joseph Copainig în București, cartea este legată greșit, astfel încât ultima parte, paginile 133-140, urmează după pagina 90, după care textul este reluat în ordinea firească și continuă cu paginile 91-132. Din această cauză, la simpla răsfoire, textul pare neterminat.

Traducerea lui Băjescu este scrisă în alfabetul chirilic de tranziție, cu numeroase elemente latine. Numele personajelor, precum și numele de demnități specifice spațiului anglo-saxon, sunt scrise integral în alfabet latin: *Macbeth, Malcolm, Banquo, Fleance, lady, than*. Numele gradelor militare existente în spațiul românesc ca *rege, soldat, general, ofițer*, sunt scrise în alfabet mixt. Caracterul intermediar, de tranziție, al sistemului grafic folosit la publicarea cărții devine evident datorită notării inconsecvente a unor sunete prin mai multe semne grafice: *suena*, dar și *cuena*; [î] este notat cu trei semne grafice diferite în poziție mediană și inițială; grafemul *ɤ* notează atât sunetul [ă] *penpresentɤ* („reprezentă”), cât și sunetul [î], *kɤnd* („când”), iar [ă] este redat atât prin grafemul *ɤ*, cât și prin *e*, de exemplu, în cazul pronumelui reflexiv *mă* care apare notat *mɤ*, dar și cu forma etimologică *me*.

Autorul folosește apostroful pentru a marca elidarea unui sunet și pentru legarea cuvintelor atone enclitice de cuvântul accentuat: *'i s'au dat, a'i liniști, să'i numim, să'mi se ascunză, d'a o vedea, p'o jumătate*. Cratima este utilizată doar pentru scrierea cuvintelor compuse: *supra-natural, bine-voirile, celle-l-alte, cine-va*. Formele verbale și formele neaccentuate ale pronumelor nu sunt separate nici prin apostrof, nici prin cratimă, ci sunt scrise legat: *supuindumă, întâmplăse, împlininduse*. Din punctul de vedere al punctuației, mai remarcăm notarea semivocalelor *i* și *ı*. Notele apar la final și sunt numerotate în text după cuvântul care face obiectul notei, între paranteze rotunde, cu excepția unei note de subsol care explică substantivul „dolari” la pagina 10.

La nivel fonetic, remarcăm:

- notarea lui *ı* (*u* final neaccentuat): *pe corpı, în capı, curagiı, unı, cultivı*;
- fenomene ca lipsa diftongilor: *bubue, ploa, a doa, petre, prețuesc, împedeca, băeți, fer*; acestea pot fi însă doar convenții grafice, pronunția păstrând diftongii;
- diftongarea lui *o* în formele adjectivului *nou*: *nuoi, nuoă* (am identificat însă și forma *noăă*);
- prezența formei *întunerec*;
- reducerea diftongului *ıe* la *e* după labială: *petre* (p. 38), *împedeca* (p. 15), dar și în alte situații: *prețuesc* (p. 38).

Deși existent în graiul muntean și în tradiția literară muntenească, fonetismul *j* (<ğ) (notat cu *ж*) nu este general. Îl întâlnim în cuvinte ca: *ajunge, ajutor*, însă găsim și forme cu *ğ* (notat cu *у*): *curagiу, curagios* (p. 16), *încongiurau* (p. 17), *vă congiur* (p. 86). În „Normele limbii literare în gramaticile românești”, Mariana Costinescu notează că „în discuțiile filologice din deceniul al patrulea al secolului trecut [sec. al XIX-lea - nota noastră], Heliade a enunțat ideea, acceptată (...) și de unii gramaticieni transilvăneni, de a se reține formele *giur, împregiur* etc., întrucât etimonul lor nu avea un *j*, ci un *gy*”⁴. Cu *j*, notat de asemenea cu *ж*, sunt redată și franțuzismele *projet, sujet*. În același volum, Mariana Costinescu afirmă că

„după 1850, gramaticile muntenești nu mai conțin forme cu consoanele *p* și *d* dure”⁵, fapt verificat la Băjescu, unde însă, datorită tendinței etimologizante, fenomenul se generalizează și după consoanele *s* și *r*: *strelucit*, *strelucitoare*, *selbatice*, *resbunătoare*, *retăciți*.

Tot rațiuni etimologice justifică fenomene ca dublarea consoanei: *attras*, *suffletul*, *offițer*, *celle*, *batallioane*, *orribilile*, *onnoare*, *comitte*, *suppt*, *suppus* și prezența formelor verbale iotacizate: „dar ce văz?” (p. 14), „vă văz pe câte trele” (p. 13), „eu spui adevărul” (p. 25), „ceea ce nu crezută” (p. 18), „plec supuindumă, să arză” (p. 86), „să poci” (p. 25).

La nivel morfologic, identificăm o serie de fenomene ca:

- forme omonime de persoana I sg. și a III-a plural: *se scol*, *mulțimea stindadelor norvegiene insult cerurile*, *elle nu seamăn de loc*;

- forma în *-ii* apare în concurență cu forma *-ei* la genitiv-dativul substantivelor feminine: *Scoții*, *spunerei*, *calei*, *înnălțimeii talle*, *Mării talle*, *înșelăciunei*. Am identificat o formă de genitiv cu prepoziție și articol nehotărât: „Narrația ta, ca și plagele, este *de un brav*, și totul în tine respiră onoarea” (p. 8); „Și să punem ceva mațe *de un tigru* împuns de streche” (p. 6). În al doilea caz, explicația ar putea fi păstrarea ritmului, căci citatul face parte dintr-un descântec al vrăjitoarelor, pe care Băjescu îl traduce în versuri, însă folosirea acestui procedeu de mai multe ori, în text, sugerează încercarea de a copia modelul francez;

- o formă de plural neutru în *-uri*: *o monedă a Staturilor unite din America*; (în același volum, apare și un fragment de proză memorialistică, intitulat „Procesul și esilul meu la Snagov”, de C. D. Aricescu, **datat în 1859**, unde întâlnim pluralul *principaturi*);

- articolul genitival are forme variabile;

- adjectivul *nou* apare la feminin plural cu forma *noüe* sau *nouă* (*nouă gemete*, *nouă văduve* (p. 101)). În cazul adjectivului, superlativul cu *prea* apare în concurență cu construcția cu *foarte*: „acest Duncan e d’o natură *prea dulce și foarte bun*” (p. 30), „sommn *prea greu*” (p. 39). Tot pentru redarea ideii de superlativ, Băjescu folosește construcția *prea + substantiv*: „el e *prea rege*” (p. 39);

- folosirea verbului de persoana a III-a singular pentru a III-a plural: „câteva picături de apă *ne va spăla* de această faptă”, „lucruri ce *nu mi se va întâmpla*”, „veșminte c’o formă nouă care *ne vine bine* pe corp”, „fatigele acestei zile *îl va fi aruncat* într’un somn profund”;

- folosirea reflexivului pentru pasiv: „regele, tatăl vostru s’a assassinat” (p. 50);

- forme de perfect simplu, specifice subdialectului oltenesc, care, deși rare, ar putea susține informația din „Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900”, conform căreia traducătorul era originar din Craiova: *zisei* (p. 11), *reintrai* (p. 112).

La nivel lexical, traducerea lui Băjescu demonstrează, fără îndoială, tendința latinistă a autorului, pe de o parte, iar, pe de altă parte, influența covârșitoare a traducerii franceze, folosită ca text intermediar. Sub influența lui Heliade Rădulescu, textul abundă în italianisme ca: *resbelator* (p. 7), *repentire* - „căință” (p. 26), *oaspe* - „gazdă” (p. 29), *forestă* (p. 90), *sorgente* (p. 8), *sentență* (p. 10), *selbe* - „păduri” (p. 36, p. 126), *grație* - „mulțumire” (p. 138), *principe* (p. 22), *angeli* (p. 30), *profumătoare* - „parfumată” (p. 28), *mal a proposito* (p. 78), *bellă* (p. 29), *a adorna* (p. 17), *a sforța* (p. 22), precum și în franțuzisme, a căror folosire este catalizată de textul intermediar: *orage* (p. 7), *oragios* (p. 5), *tempeste* (p. 7), *confiență* (p. 10), *dignitate*, *chestiune* - „întrebare” (p. 13), *companion*, *nuvellă* - „veste” (p. 16), *caritate* - „milă” (p. 26), *consiliu* - „sfat” (p. 25), *audacie* - „curaj” (p. 39), *voragiu* (p. 75), *objet* (p. 75, 78), *abundantă* (p. 29, 44), *present* - „cadou” (p. 36), *veritate* - „adevăr” (p. 14), *tapagiu* - „zgomot” (p. 129, 135), *culpabil* (p. 43), *gentilomi* (p. 18), *guerră* - „luptă” (p. 135), *megere* - „femei rele” (p. 81), *omage* (p. 93), *precipițiu* - „prăpastie” (p. 18), *parolă* (p. 74), *convioi* (p. 74), *langagiu* (p. 79), *circonstanță* (p. 27), *kambellani* (p. 39), *consânge* - „rudă de sânge” (p. 30), *a se fatiga*, *a se fini* (p. 30), *a curona*, *a confia* - „a destăinui” (p. 32), *a specta* (p. 28), *a scamota* (p. 45), *a mepriza* (p. 90), *a devina* (p. 112), *a se prepara* - „a se pregăti” (p. 25). Mai apar, în text, și cuvinte ca *vulnerat* (p. 7), participiul verbului *a vulnera* („a vătăma, a răni”), pe care NDLR îl menționează ca termen rar, alături de împrumuturile neologice *vulnerabil* și *vulnerabilitate*, dar și de adjectivul moștenit *vulnerar* („care se folosește ca remediu pentru vindecarea rănilor”). Din aceeași familie, mai apare, la Băjescu, și substantivul *vulnă* (cu pluralul *vulne* (p. 8)), pe care dicționarele nu îl menționează astăzi, folosit în concurență cu substantivul *plagă* (în text, cu pluralul *plage* (p. 8)).

Deși, pentru cititorul contemporan, limba folosită de Băjescu exercită o oarecare fascinație lingvistică, rezultatul unei astfel de exagerări este o lectură greoaie pe alocuri, mai ales, în cazul unor calcuri nereușite:

„Dar mă simțu infirm... marille mele *vulne* ceru curând un ajutor” (p. 9).

„Adesse spre a ne duce la *precipițiu*, ministri întunerecului ne asvârlă câte unu adevăr: ei ne momesc prin strelucirea unor ușori succese, spre a ne înșela în urmă și a ne arunca în celle mai funeste abisuri” (p. 18).

„...dacă ochii văd *veritatea*” (p. 38).

„petrele talle să nu meargă a resuna și a anunța unde mă afflu” (p. 39).

„Dumnezeu conserve’i inima cea *bellicoașă*” (p. 136).

„dorința d’a le face și alte *chestiuni*” (de a le pune și alte întrebări) (p. 24).

„acest *spațiu de timp*” (p. 53).

„când cuget că o să puteți contempla niște asemenea *objete*, și a vă conserva *carmeni incarnatului vostru*, când eu și sunt palid de frică” (culoarea roșie a cărnii voastre) (p. 78).

„*devinatori* care cunosc analogia după *langagiul* corbilor” (p. 79).

Pe de altă parte, întreaga traducere este rezultatul unui efort imens de regândire a limbii române literare, conform cu orientările vremii. Deși, în mare parte, textul nu sună firesc, nu putem ignora încercarea autorului de a cultiva limba prin folosirea unui mare număr de neologisme, dintre care multe s-au păstrat până astăzi și care, folosite în exces, ar da chiar și astăzi exprimării un aer de prețiozitate lipsită de naturalețe:

„cântând cu niște accente d-o muzică infernală, însoțite d’o orchestră analogă până când se va completui o armonie delicioasă” (p. 12).

„în cât memoria lor, acea custode a ideilor și depositul rației, se va perde” (p. 33).

„a îndrepta prin riguroasele mele consiliuri debilitatea îndoelei tale” (p. 25).

„veniți cu toate, spirite infernale, care inspirați cugetele omucide” (p. 26).

„îmi voi aplica toate facultățile la această teribilă faptă” (p. 34).

„le-am dat beuturi așa de narcotice” (p. 39).

„eu sunt suppt mîna cea potentă a zeului inocenței” (p. 52).

„ideile speculative dau speranțe nesigure” (p. 127).

„viața nu e de cât o umbră ambulantă: se aseamănă unui miser comediant, care se umflă d’orgoliu și de manie un spațiu d’o oră” (p. 129).

Acest efort de cultivare a limbii este unul conștient și este, în mod clar, îndreptat spre beneficiarul principal - cititorul. Ca dovadă stau notele, care explică anumite chestiuni lingvistice și cultural-istorice, precum și glosa de la pagina 129, prin care traducătorul explică adjectivul *emfatic*, pe care îl percepe, probabil, ca intrat prea recent în limbă pentru a fi cunoscut: „e o fabulă spusă d’unu imbecil c’un mare tapagi de cuvinte și de geste *emfatice* (îngâmătoare)”.

În ciuda exagerărilor la nivel lexical, traducerea lui Băjescu este, în mare parte, fidelă textului englezesc. Autorul traduce în proză, cu excepția descântecelor vrăjitoarelor, pe care le traduce în versuri rimate. Textul este însă, în mod clar, destinat punerii în scenă și ca dovadă stau indicațiile regizorale, care însoțesc intrarea sau reacția anumitor personaje și care lipsesc din textul original. De exemplu, când Macduff descoperă crima, înainte de notarea replicii, indicația regizorală este „se întoarce alergând și, pătruns d’orroare, din apartamentul regelui”, iar Lady Macbeth, în același moment, „aleargă spăimântată”. Scenele în care apar vrăjitoarele au un mare

impact asupra spectatorilor și Băjescu acordă o atenție deosebită descântecelelor:

Broscoi care, într'al lunei spațiu iute trecător/ Adormit și zi și noapte suppt o piatră înghețată,/ Te ai umflat încet cu'nctul d'un venin prăpăditor/mergi și intră tu'nainte în căldarea fermecată (p. 85).

Să'ndoim, să'ndoim îngrijirea și lucrarea/Să lăsăm să arză focul și să fiarbă și căldarea (p. 86).

Să punem să se recească într'un sânge de maimuță/Și atunci al nostru farmec e'ntărit de aghiută (p. 86).

În ciuda faptului că traducerea lui Băjescu nu are o valoare literară deosebită, considerăm că reprezintă un document lingvistic important. Textul imortalizează un moment de cotitură în evoluția limbii române literare care, la mijlocul secolului al XIX-lea, se afla în plin proces de definitivare. Lucrarea de față reprezintă o etapă în procesul realizării și analizării unui corpus privitor la româna literară a secolului al XIX-lea, din care limba traducerilor nu poate lipsi.

Note

¹Dicționar..., 1979, p. 86.

²Rădulescu, „Les intermédiaires français de Shakespeare en Roumanie”, în *Revue de littérature comparée*, 2 april-juin, 1938, p. 253, *apud* Grigorescu, 1971, p. 255.

³A de vedea Ducis, 1822.

⁴Costinescu, 1979, p. 66.

⁵*ibidem*, p. 65.

Referințe bibliografice

BANTAȘ, Andrei. *Dicționar englez-român*. București: Teora, 1998 [=Bantaș, 1998].

Costinescu, Mariana. *Normele limbii literare în gramaticile românești*. București: Editura didactică și pedagogică, 1979 [=Costinescu, 1979].

COTEANU, Ion, BIDU-VRĂNCEANU, Angela. *Limba română contemporană*. Vol. II „Vocabularul”. București: Editura didactică și pedagogică, 1985 [=Coteanu et alii, 1985].

DUCIS, Jean-Francois. *Oeuvres*. Tome Premier. Bruxelles: Arnold Lacrosse, imprimeur-libraire, 1822 [=Ducis, 1822].

GRIGORESCU, Dan. *Shakespeare în cultura română modernă*. București: Editura Minerva, 1971 [=Grigorescu, 1971].

MANCAȘ, Mihaela. *Istoria limbii române literare. Perioada modernă (secolul al XIX-lea)*. București: Tipografia Universității din București, 1974 [=Mancaș, 1974].

OPREA, Ioan, NAGY, Rodica. *Istoria limbii române literare. Epoca modernă*. Suceava: Editura Universității din Suceava, 2002 [=Oprea et alii, 2002].

Dicționare

Collins English Dictionary - Complete & Unabridged 10th Edition
//http://dictionary.reference.com/ [=CED].

Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1979 [=Dicționar..., 1979].

OPREA, Ioan, PAMFIL, Carmen-Gabriela, RADU, Rodica, ZĂSTROIU, Victoria.
Noul dicționar universal al limbii române. Ediția a treia. București-Chișinău: Litera Internațional, 2008 [=Oprea et alii, 2008].

Texte

SHAKESPEARE, William. *Macbeth: dramă în cinci acte*. Traducere de Ștefan Băjescu. București: Tipografia de jos, Copăinig, 1850 [=Shakespeare, 1850].